

VOFKORI LÁSZLÓ

A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT ÉS A VÁROSIASODÁSI FOLYAMAT AZ UDVARHELYI-MEDENCÉBEN

Az urbanizáció hatását az Udvarhelyi-medence falvainak szerkezeti átalakulásaira a szociálgeográfiai módszer segítségével igyekszünk bemutatni. A városiasodás, az urbanizáció vizsgálatánál a nagyságrendi (lélekszámnagyság), településfejlődési (népességfejlődés), foglalkozásmegoszlási (az aktív keresők alapján), a funkcionális (jellegvizsgálat) és a morfológiai aspektusokat vettük figyelembe, melynek eredményeként kirajzolódik a falusi térség településeinek fejlődési iránya, szoros összefüggésben a városok fejlődési tendenciáival.

I. AZ APRÓFALVAS TELEPÜLÉSHÁLÓZAT SAJÁTOSSÁGAI ÉS ÁLTALÁNOS DEMOGRÁFIAI KÉRDÉSEK AZ UDVARHELYI-MEDENCÉBEN

1. A településhálózat általános képe

A XVI. század közepéig nagyvonalakban kialakult e vidékre ma is jellemző településhálózat, amely összetevő egységeiben egészen napjainkig alig változott. A településhálózat nagyságrendi összetétele az Udvarhelyi-medencében 1786–1977 között a következő képet mutatja:

Nagyságrendi csoportok	1786	1830	1900	1930	1941	1956	1966	1968	1977
250 alatt	36	27	13	12	12	37	40	43	47
251–500	42	36	30	28	27	33	38	35	30
501–1000	20	26	38	34	32	35	37	28	28
1001–2000	6	16	15	14	17	17	11	13	16
2000-nél nagyobb	1	2	10	11	12	9	9	7	5
falu	105	107	106	99	100	131	135	126	126
város	1	1	1	2	2	2	2	3	3
Összesen	106	108	107	101	102	133	137	129	129

A koraközépkori időkből örökölt aprófalvas településekből és a hosszú, keskeny szántóparcella-kötegekből fokozatosan alakultak ki a halmazos, illetve a szalagtelkes falvak. E falvak korai elszigeteltsége nem tartott sokáig. A mezőgazdaság fejlődésével, az irtványfalvak növekedésével egyre jobban jelentkezik az az igény, hogy a főútvonalakat jobban megközelítsék, s ezáltal sok falunak megváltozott gazdaságföldrajzi helyzete, forgalmi fekvése. E vidéken a legtöbb falu esetében településkontinuitással lehet számolni, így a településállomány alig mutat lényeges változást, a települési szerkezet is majdnem ugyanaz. Még a leégett falurészek is újjáépültek (Zetelaka, Sófalva, Etéd stb.).

Székelyudvarhely és Székelykeresztúr városok elősegítették a települések gazdasági-funkcionális együttműködését, függetlenül a nagy-

ságrendi viszonyoktól. Így a századfordulótól kezdve a településhálózat fogalma e vidéken is egy *térbeli és funkcionális viszonyt* fejez ki.

A vizsgált terület az egykori Udvarhely-rajon (2253 km²), mely 34,1%-át teszi ki a mai Hargita megye területének. A megye lakosságának 1/3-a e területen él. Viszonylag elég magas munkaerőpotenciállal rendelkezik (52,7 lakos/km², 41,9% városi népesség 1977-ben), kis és közepes nagyságú városokkal. A mezőgazdaság ma is a legfontosabb népgazdasági ág.

Az 1968-as területi-adminisztratív átszervezéskor a települések száma 135-ről 126-ra csökkent. Etéd és Korond néhány szóránytelepülését törölték a helységnevtárból, egyes falvakat ugyanakkor Székelyudvarhelyhez, Vlahicához, illetve Lövéthez csatoltak. Ma e vidék településhálózata három városból (Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Vlahica) és 126 falusi településből áll, melyből 4 falu városi alárendeltségű, 14 falu a két municípiumi peremközséghez (Felsőboldogfalva és Fenyéd) tartozik, míg 108 falu 19 községközpont körül tömörül. Jelenleg egy városra átlag 7 község jut, egy községre átlagosan 5,8 falu. A községek igazgatási kötelékében 2–14 falu is szerepel. Siménfalva például 14 falut irányít, nyolc község pedig 8–8 falut ölel fel, melyek gazdasági-adminisztratív irányítása eléggé nehézkes.

A népesség területi átrendeződése a meglévő regionális demográfiai különbségek mellett a falusi településhálózat változásait idézte elő. Így megváltozott a települések lélekszáma és a népességnek a települések egyes nagyságcsoportjai közötti megoszlási aránya. A települések nagyságrendi kategóriáiból kitűnik, hogy területünkön 1977-ben túlnyomórészt az apró, kis és közepes települések fordulnak elő, melyek összesen e vidék ösztelepüléseinek 83,4%-át teszik ki. A nagy lélekszámú települések 12,7%-kal, míg a legnagyobb falvak csupán 3,9%-kal szerepelnek:

Nagyságrendi csoportok	Falusi települések				Lakosság			
	száma		%		száma		%	
	1966	1977	1966	1977	1966	1977	1966	1977
250 lakos alatt	40	47	29,6	37,3	4878	6418	5,8	8,5
251–500 lakos	38	30	28,2	23,8	14067	11452	16,6	14,8
501–1000 lakos	37	28	27,4	22,2	26084	18865	30,9	24,5
1001–2000 lakos	11	16	8,2	12,7	15671	21880	18,5	28,4
2000-nél több	9	5	6,6	3,9	23860	18427	28,2	23,8
Összesen	135	126	100,0	100,0	84560	77109	100,0	100,0

A fenti táblázatból az is kitűnik, hogy a nagyságrendi szerkezet változásának tendenciája az alsóbb fokozatok (kis- és aprófalvak) felé irányul. Az aprófalvak mai térbeli elrendeződése egyrészt a természeti viszonyokkal – főként a domborzattal, talajjal – való szoros kapcsolódásukra utal. Másrészt előfordulásuk területének sajátos történeti fejlődési adottságaira. A középkori eredetű településhálózat e falusi térségen maradt fenn viszonylag változatlanul a legtovább. A helyi birtokviszonyok gátolták az agrártársadalmi keretek között oly jelentős életképes paraszti gazdaságok nagyobb tömegű kialakulását. Ezen falvak többsége

„forgalmi árnyékban” – úttól, vasúttól távol – fekvő, ami nagyfokú fejlődésbeni hátrányt jelent számukra.

Hogy a falusi települések nagyságrendi viszonyai mennyiben függenek össze területi (tájegységenkénti) tényezőkkel, azt a következő – ugyancsak az 1966-os és 1977-es adatokat tartalmazó – táblázat érzékelteti:

Földrajzi tájegység	250 lakos alatt		251–500		501–1000		1001–2000		2000-nél több	
	1966	1977	1966	1977	1966	1977	1966	1977	1966	1977
Vulkáni platóvidék	8	10	3	3	3	3	–	1	4	1
Dombközi medencék	8	8	14	8	14	9	8	12	5	4
Hegylábi dombvidék és alacsony medencék	24	29	21	19	20	16	3	3	–	–
Összesen	40	47	38	30	37	28	11	16	9	5

A táblázat adataiból megállapítható, hogy az apró- és kistelepülések száma lényegesen nem változott az utóbbi időben, jóllehet népességszámuk stagnál, illetve csökkenő tendenciájú. A népességfogyás szerkezetét az elvándorlás és az elöregedés huzamosabb időre meghatározza. Így az Udvarhelyi-medence és környékének településhálózata, annak nagyságrendi szerkezete átalakulásban van: egymás mellett zajlik a népesség tömörülési folyamata, valamint a településállomány egy részének elaprózódása és egyben „leépülése” is.

A nagy lélekszámú települések a vulkáni platóvidék és a hegyaljai medencék érintkezésénél csomósodnak (Parajd, Korond, Zetelaka, Kápolnásfalu, Lövéte). Általában a mezőgazdaság mellett a gazdasági életben jelentős helyet foglal el a kistermelő ipar, háziipar, míg a platóvidék településeinek életében az erdőkitermelés és az állattenyésztés szerepe egyre nő. A nagy lélekszámú falvak (óriásfalvak), mint pl. Parajd életében előnyös vonás, hogy közvetlen vidékük vonzásközpontjaivá váltak, s központi funkcióik révén, az alapvető ellátmányi (infrastrukturális) szint kellő biztosításával napirendre kerülhet városi rangra emelésük. Ugyanakkor az eléggé nagy kiterjedésű mezőgazdasági határ (külsőség) életre hívta a szórványtelepüléseket, melyek egyben a település- és területrendezés egyik sajátos problémáját képezik. Elég gyakori eset, hogy a lakosság „kétlaki” módon üli meg a településeket, azaz a szórványtelepülésben (tanyák) élők a csoportos településben (faluközpont) is rendelkeznek lakóhellyel, családi lakással.

A domborzatilag tagolt, viszonylag kedvezőtlen természeti adottságú kis települések mellett szembevetendő a városok hiánya. Székelyudvarhely municípium, Székelykeresztúr és Vlahica városok a városhierarchia egyes alacsonyabb fokozatait képviselik, és közvetlen vidékük számára központi funkciókat töltenek be. Ezek a városok mint régióközpontok jöhetnek számításba, a környező falusi térség településeinek sűrű hálózatával. Ugyan földrajzi helyzetük és a kialakult funkcionális szerepkörük tekintetében nagyban hasonlítanak egymáshoz, mégis egyenként vizsgálva sajátos vonásokat fedezhetünk fel a területi munkamegosztás fejlettsége, a gazdasági, kulturális, egészségügyi és kereskedelmi

élet terén. Gazdasági funkcióikat tekintve a vegyes termelésű városok sorába sorolhatók.

Az előbbiekből megállapítható, hogy az Udvarhelyi-medence és közvetlen környéke településhálózatát a történelem során kialakult *város-falu-szórvány települési rendszer* jellemzi a maga aránytalanságaival, ami nem utolsó sorban az ipar késő fejlődésének a következménye. A felszabadulás után a szocialista építés időszakában, de különösen 1968 után az iparosítás elősegítette e vidék erőteljes és sokoldalú fejlődését. Az iparosítással párhuzamosan a mezőgazdasági nagyüzemek, állami gazdaságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek kiépítése magával hozta a népesség foglalkozás szerinti átrétegződését is.

A jelenlegi településhálózatot a következő főbb vonások jellemzik:

– a települések 83,4%-a 1000 lakosnál kisebb és ebben él a vizsgált terület lakosságának 47,7%-a. A falvakból a városokba, városias településekbe való átköltözések fokozódásával nő a kis lélekszámú települések csoportja;

– a három város lakossága – a hozzátartozó peremközségek lakossága nélkül – az összlakosság 35,8%-át teszi ki;

– a településhálózat túlzottan felaprózott, aránytalan, noha a nagyobb települések aránya – mint láttuk – növekvőben van. Nagyvonalakban megállapítható, hogy a települések jelentősége egyenes arányban van nagyságrendiségükkel és fordított arányban a gyakoriságukkal. A nagyságrendi viszonyok okainak feltárása elvezet a településtípusok kérdéséhez (jelen tanulmányban nem foglalkozunk vele), ugyanis a nagyságrendiség növekedése nagyjából párhuzamos a település gazdasági és funkcionális jellegének differenciálódásával;

– jelentős helyet foglal el a törpe- és kislelő (500 lakoson aluli) települési szerkezet. A forgalmi fekvés, a falvaknak a három várossal való közlekedési viszonyai kapcsán említjük meg, hogy az ún. forgalmi árnyékban fekvő falvak az elnéptelenedés irányába mutatnak;

– a nagyfalvas települési tájszerkezetet a hegyalja (a platóvidék lábánál elterülő) települések képezik, melyek éppen a különböző gazdasági profilú vidékek találkozásánál (medencesor) alakultak ki a hozzátartozó tanyás települési tájjal, ahol a juhászat és az erdőgazdálkodás kerül előtérbe;

– a falusi települések túlnyomó része mezőgazdasági jellegű és ezek az egész Udvarhelyi-medence területét behálózzák. A településhálózat legsűrűbb a Küküllők dombvidékén;

– a falusi települések morfológiai felépítésében (amely a beépítés jellege, alaprajzi elrendeződése, a település szerkezete alapján határozható meg) eltérő jellegű típusok különíthetők el. A falvak településformáinak, morfológiai képének, alaprajzának kialakulásában jelentős szerepet játszott a domborzat, s emellett a forgalmi tényező, meghatározva a települések alakját (pl. útifalu, keresztutcás falu stb.). Az utcahálózat, a telekbeosztás adta alaprajz és a külsőségek birtoklási módja által megszabott határbeosztás nyomán megtaláljuk a halmazos (Zetelaka, Lövéte), szalagtelkes (Márfalva), teleklábas (Betfalva) elrendezésű falvakat. Külön típust képviselnek a többutcás (Parajd), ker-

tes (Kányád), csűrös (Petek) falvak. Megvannak a magános (tanya) és kisebb csoportos települések (bokortanya) változatai is (pl. Békástanya, Pálpataka, Fenyőkút, Szencsed, Kirulyfürdő stb.).

2. A népességszám alakulása a népszámlálások tükrében (1869–1977)

A vizsgált terület népességének tényleges szaporodását (fogyását) az Udvarhelyi-medencében az egyes népszámlálások között az alábbi táblázat tünteti föl:

Év	A népesség száma	Tényleges szaporodás (+) vagy fogyás (-)			
		a két népszámlálás között		évi átlagban	
		szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban
1869. XII. 31.	78 520	–	–	–	–
1880. XII. 31.	81 192	+2072	+2,6	+188,3	0,2
1890. XII. 31.	87 241	+5649	+6,9	+564,9	0,6
1900. XII. 31.	94 965	+7724	+8,8	+772,4	0,8
1910. XII. 31.	102 581	+7616	+8,0	+761,6	0,8
1930. XII. 29.	99 032	–3549	–3,4	–177,4	–0,2
1941. VI. 31.	108 776	+9744	+9,8	+885,8	0,8
1956. II. 21.	103 488	–5288	–4,8	–352,5	–0,3
1966. III. 15.	108 746	+5258	+5,1	+525,8	0,5
1977. I. 5.	118 826	+3926	+3,3	+356,9	0,2

Az első hivatalos népszámlálás idején (1786) a vizsgált terület lakosságának száma 47 667 volt. A táblázatból kitűnik a népesség számának töretlen fejlődése 1910-ig, amikor elérte a 102 581 főt. Az eltelt közel 125 év alatt a vizsgált terület népessége 55 144 fővel növekedett, azaz a népesség száma megkétszereződött. A népesség növekedését lassította a születések arányának időszakonkénti csökkenése, de főleg a különböző intenzitással jelentkező kivándorlási mozgalom. Az 1873. évi nagyon súlyos kolerajárvány növelte a halandóságot és a két világháború veszteségei szintén a népesség számának jelentős csökkenéséhez vezettek. A XX. század harmadik évtizedében a népszaporulat megcsappant, a tényleges fogyás 1930-ban évi átlagban 177 fő, majd 1956-ra a mélypontra süllyed évi 352 fő veszteséggel. 1966–1977 között a lakosság évi átlagos növekedése 356 lakos.

A lakosság számának jelenkori alakulását vizsgálva a nagyságrendi kategóriák tükrében megállapítható, hogy az 1966–1977 közötti népességnövekedés lényegesen kisebb volt, mint az előző évtizedekben.

A falusi települések nagyságrendi csoportjai	Lélekszám		Ezer lakosra számított	
	1966	1977	tényleges szaporodás (+)	vándorlási különbözet (-)
250-nél kisebb	4878	6485	1,6	–
251–500 lakos	14067	11452	–	–2,6
501–1000 lakos	26084	18865	–	–7,2
1001–2000 lakos	15671	21880	6,2	–
2000 lakosnál több	23860	18427	–	–5,4

Feltűnő, hogy a legmagasabb bevándorlási többletet csak az 1001–2000 lakosú települések mutatnak (6,2 ezrelék), míg a kis- és közepes nagyságú települések vándorlási fogyást mutatnak, a 250 lélekszám alatti településeknek pedig az ezer lakosra számított tényleges szaporodása 1,6. A közepes nagyságú és a nagy népességű falvak esetében a népességnövekedés két komponense, a vándorlási különbözet és a természetes szaporodás ellentétesen változik. A vándorlási különbözet kapcsán említjük meg, hogy a kis és közepes nagyságú falvak népességmegtartó képessége döntően a vidékre telepítendő ipar fejlődésétől függ.

A népesség megoszlása a város és vidék között az alábbi képet mutatja:

	Város	Vidék	Összesen
– Lélekszám 1977. január 5-én	49 803	69 023	118 826
– Százalékos megoszlás	41,9	58,1	100,0

Községenkénti megoszlásban:

Községek	A lakosság száma		Épületek száma		Háztartások száma
	1956	1966	1977	1977	1977
Bögöz	7420	6271	6361	2108	2287
Etéd	5707	4971	3941	1433	1413
Farkaslaka	5211	5110	4876	1414	1595
Felsőboldogfalva	3884	3640	3569	1063	1188
Fenyéd	3292	3329	3582	930	1007
Homoródalmás	2490	2202	1781	727	707
H. Szentmárton	5789	4660	3919	1592	1500
Kányád	2684	2299	1785	734	753
Kápolnásfalva	2052	2018	2134	656	677
Korond	5909	5636	5782	1667	1753
Lövéte	3961	4267	4278	1112	1228
Oklánd	2105	1840	1699	631	621
Oroszhegy	4658	4003	4222	1150	1212
Parajd	6798	6757	6717	2144	2266
Románandrásfalva	2325	2456	2113	757	749
Siménfalva	5611	5046	4480	1576	1609
Szentábrahám	3199	2959	2701	821	892
Székelyderzs	2340	2004	1692	624	660
Újszékely	2665	2612	2288	771	855
Varság	1893	2132	1805	545	521
Zetelaka	6154	5715	6151	1622	1744

3. Az agglomerációs fejlődés tendenciái Székelyudvarhely környékén

Székelyudvarhely municípium környéke települési és demográfiai szempontból heterogén, ezért az agglomerációs fejlődés képe is sajátos. Székelyudvarhely az Udvarhelyi-medence és környéke legnépesebb vá-

rosa (1977-ben 28 807 lakos, peremközségek nélkül). Egyes központi funkciói révén a Hargita délnyugati lábánál elterülő vidék hosszú múltra visszatekintő, legmagasabb rangú központja. Mégis a város és közvetlen környéke települései között a hatvanas évek végéig nem alakult ki erős vonzás, ugyanis magának a városnak is volt munkaerőfeleslege. Jellemzően alakult a munkaképes korú népesség is. 1956-ban például, az iparban és építőiparban a város aktív lakosságának, keresőinek mindössze 29,1%-a (1866 fő) dolgozott. A nagyipart néhány üzem képviselte. A legtöbb keresőt a tercier ágazatok foglalkoztatták (kultúra, egészségügy, közlekedés stb., összesen 51%). Az ipartalanság miatt elég nagy volt a munkaerőfelesleg, ugyanakkor jelentős tartalékokat képviselt a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő is. A viszonylag fejlett infrastruktúra kapcsán indult el 1968-ban a város iparosítása. Így 1956–1977 között közel 12 200 munkahely létesült, ebből 10 380 az iparban és építőiparban. A városba országos jelentőségű üzemek is települtek (cérnagyár és gyapotfonoda – 1972; matricagyár – 1977), így fokozatosan elfogyott a helyi munkaerőtartalék s megkezdődött a munkaerő erőteljesebb betelepülése a városba. Ez a folyamat kezdetben csak kisebb mértékű beingázással járt együtt. A város vándorlási különbözete 1966–1977 között +10 563 fő volt. A további beköltözést már a különben növekvő ütemű lakásépítés sem tudta biztosítani, így az ingázók száma a hetvenes évek elejére elérte a 2000 főt. Azóta számuk közel 5000-rel emelkedett. 1977-ben az iparban az aktív keresők 68%-a dolgozott, noha a város foglalkozási szerkezetében változatlanul nagy jelentősége van a tercier szektornak. E foglalkozási csoport 28%-os aránya a város el-látó-kiszolgáló funkcióinak jelentős szerepét jelzi.

Székelyudvarhelyt elég heterogén települési demográfiai és gazdasági vidék övezi, így a város és környéke közötti kapcsolatok szinte településenként eltérő jellegűek és intenzitásúak. Székelyudvarhely 30 kilométeres körzetében (60 perces izokrónon belül) kb. 80 különböző nagyságú település van. A város környékének kiskereskedelmi hálózata viszonylag kevésbé kiépített, ezért Székelyudvarhely iparcikkboltok és szaküzletek révén gyakorolt kiskereskedelmi vonzása a környező települések számára igen jelentős, mely kedd és szombati napokon csúcsértékeket ér el. A várost övező vidék aktív keresőinek 50–80%-a a mezőgazdaságban dolgozik.

A másik három település (Székelykeresztúr, Vlahica, Parajd) szintén kisebb munkaerővonzó központtá vált. Vlahica határozottan ipari jellegű település, ahol az aktív keresők 81%-a ipari foglalkozású. Székelykeresztúr is ipari jellegű település, ahol az aktív keresők 57%-a az iparban dolgozik. A hatvanas években ugyan még kis agrárváros volt, de gyorsan iparosodott, s Székelyudvarhely munkaerőellátásában már nincs számottevő szerepe. Jelenleg a Székelykeresztúrtól északra elterülő agrárvidék településeiben szabadul fel munkaerő, amely erősíteni fogja a nagy beruházások előtt álló kisváros munkaerőkapcsolatát.

Székelyudvarhely központi jellegű szerepkörei (igazgatási, oktatási, kulturális, egészségügyi stb.), mint már láttuk, messze túlnyúlnak a város határán. Ezek a funkciók külön-külön jól meghatározott vonzást gyakorolnak a környék lakosságára, kialakítva a város vonzásterületét, vonzáskörzetét. A városkörnyékre gyakorolt vonzás Székelyudvarhely

esetében inkább sugaras és szórt: a városból sugarasan kifutó utakhoz és a vasúti pályához csatlakoznak a települések füzér és laza elrendezésben. Az Udvarhelyi-medencében is egyre jobban érezhető az a folyamat, amely az évszázados város–falú települési rend kereteit igyekszik szétfeszíteni. A város közvetlen vidékének „urbanizált tájjelege” egyre nagyobb teret hódít, míg a népesség mobilitásának nagymérvű növekedését a gyors társadalmi-gazdasági fejlődés táplálja. Megállapítható, hogy minél nagyobb a városban munkát vállaló falusiak és azok eltartottjainak aránya, annál inkább kapcsolódnak ezek a települések a városhoz. Így a Székelyudvarhely körül kialakult településegységek – Fenyéd és Felsőboldogfalva peremközségek – egy egységes egészet alkotnak. A két peremközséghez tartozó 14 faluból 30 percnél rövidebb idő alatt közelíthető meg Székelyudvarhely, ahol magasabb szintű egészségügyi, kulturális, javító szolgáltatásokat nyújtó intézmények vannak. Fenyéd és Felsőboldogfalva községek falvait Székelyudvarhely „alvóhely”-településeiként is felfoghatjuk, ugyanis igen erőteljesen kapcsolódnak a városhoz, s így funkcionálisan valójában Székelyudvarhelyhez tartoznak.

A Székelyudvarhely környéki falvak (Fenyéd, Küküllőkeményfalva, Felsőboldogfalva, Farkaslaka, Szentlélek, Zetelaka, Agyagfalva, Lövéte), melyek vándorlási mérlege az utóbbi évtizedben pozitív (10–20%-os népességszám-növekedés) a vonzáskörzet aktív falvai, melyekben a városi munkahely közelsége, ugyanakkor a nagyobb háztáji gazdaság tartásának lehetősége merül fel. A többi falvakban, ahol a vándorlási mérleg negatív, ott a falusi népesség „kicsérélődése” megy végbe. Az urbanizáció ilyen értelemben nem jelent kizárólag városba költözést, noha az urbanizált életfeltételeket legkoncentráltabban ma is a város szolgáltatja. Székelyudvarhely környékén az utóbbi időben felerősödtek a vidéken belüli mozgások, a falvak közötti vándormozgalom formájában.

Székelyudvarhely közvetlen környékén a települések népességszámának alakulása érdekes képet mutat. Az ötvenes évek közepétől jelentősen módosult a falusi települések népességszáma. 126 falu népességi adatait vizsgálva 1956–1966 közötti időszakban megállapítható, hogy 26 falu lakosság száma alig változott (0–5%-os csökkenés, illetve emelkedés), tehát ezek a népességszám szempontjából stagnáló falvak (főleg az alacsony medencékben). Jelentős mértékben csökkent a lakosság száma 74 faluban (5,1–30%-ot tíz év alatt). A népességszám rendkívüli apadása figyelhető meg (30–50%-os) Martonosi Láz, Hidegkút, Ábránfalva, Homoródremete, Kisfalud, Ivó, Kirulyfűrdő esetében, míg Pálfalva népessége majdnem a felére csökkent (55,9%). Tehát az Udvarhelyi-medence és közvetlen környéke falvainak 81,7%-a csökkenő népességszámú, s csupán 23 településben észlelhető a lakosság számának növekedése. Érdekes, hogy ebben az időszakban a platóvidéki települések (Fenyőkút, Kalonda, Szencsed, Varság, Deság, Zeteváralja, Homoródfűrdő, Bucsin, Lövétebánya, Üknyéd) lakossága mintegy 10–30%-os növekedést mutatnak, ahol a mezőgazdaság és erdőkitermelés a fő foglalkozási ág, s így a helyi munkavállalás biztosította a gazdasági megélhetést.

A következő időszakban, 1966 után, de különösen 1968 és 1977 között lényegesen módosult a vidék demográfiai képe. Mintegy 11 év alatt a 126 településből 82 (65%) fogyó, míg 44 (35%) település növekvő tendenciát mutat. Huszonöt település lakossága lassan nő vagy stagnál, noha ezeknek kevés kivétellel (Abásfalva, Dobó, Tibód, Bogárfalva, Pál-falva, Kisfalud, Mátisfalva) jó közlekedési kapcsolataik vannak. Területi vetületben megfigyelhető, hogy a lakosság száma stagnál a Felső-Nyikó völgyében, a Keresztúri-medencében, a Homoródok alsó folyása mentén levő falvakban. A népesség száma az elvándorlás következtében 11 év alatt 10–30%-os csökkenést mutat a Küsmöd-vize menti településekben, a Solymosok vidékén a Közép-Nyikó medencéjében, de különösen a Homoródok mentén. A 60-as évek végétől az apró és kis települések lakossága erősen csökkent (30–50%) a következő falvakban: Sándorfalva, Ábránfalva, Siklód, Atyha, Kalonda, Martonos, Homoródremete, Lókod, Békástanya, Újlak, Medesér, Kiskede, Ége, Petek, Deság, Sikaszó, Küküllőmező, Kirulyfürdő, míg Szencsed, Bucsin és Nagykede lakosság-száma rendkívüli fogyást mutatnak (50–52%-os). Kilenc település lakossága 5,1–10%-os növekedést mutat (pl. Farcád, Kápolnásfalu, Orosz-hegy, Bögöz, Alsóboldogfalva), míg végül 18 település lakosság-száma 10–30%-os növekedése az életképes falvak sorait erősítik (Fenyéd, Felsőboldogfalva, Korond, Lövéte, Farkaslaka, Szentlélek, Parajd, Siménfalva, Zetelaka).

A településhálózat 21 éves fejlődése (1956–1977 között) nem mentes ellentmondásoktól.

A népesség tényleges szaporodása Székelyudvarhely környéki településekben (százalékban) a következő:

A népesség tényleges szaporodása (%)	Települések száma		
	1956–1966	1966–1977	1956–1977
(–50,1)–(–70)	2	3	11
(–30,1)–(–50)	7	20	25
(–10,1)–(–30)	52	42	45
(–5,1)–(–10)	22	7	8
(0)–(–5)	20	10	11
0–5	6	15	10
5,1–10	3	9	4
10,1–30	10	18	10
30,1–50	3	2	–
50,1–70	1	–	2

Általában megállapítható, hogy a népesség csökkenése és az elvándorlás korántsem általános jelenség. Az előregedés (pl. Atyha, Sándortelke) természetesen a vándorlási veszteséget mutató, erősebben agrárjellegű falvak esetében mutatkozik, de kihalással fenyegető vészes előregedés csak lokális jelenség. A népességmozgás nem egyszerűen falu–város irányú, hanem igen jelentős vándorlás folyik a falusi térségen belül is.

Székelyudvarhely vidékének településhálózatát, funkcionális szerkezeti tagolódását az erős polarizáció jellemzi. Az ipar településileg meg-

lehetősen szórt, területileg viszont erősen koncentrált. Székelyudvarhely–Székelykeresztúr–Vlahica ipari tengely mentén csupán négy településben haladja meg az ipari telephelyeken dolgozók száma az 500 főt. Ezt az ipari tengelyt a *lakófunkciójú települések* igen széles övezete fogja közre, melyekben a foglalkozási átrétegződés már több évtizede megindult, s ma már a keresők többsége az említett ipartelepek, városok nem mezőgazdasági munkahelyein dolgozik. A belső lakóövezet falvai mezőgazdasági jellegüket már elveszítették, keresők többsége ingázó, szembe-tűnő szociológiai következményekkel. A *külső lakóövezetben* a keresők jelentékeny hányada ingázó, ám e falvak még megőrizték vegyes vagy mezőgazdasági jellegüket. Kifejezetten agrár jellegű települések főleg a Fehér-Nyikó és a Küsmöd patak mentén találhatók.

II. A VÁROSIASODÁS KÉRDÉSE A SZOCIÁLGEOGRAFIA SZEMSZÖGÉBŐL

1. Általános kép

A városiasodás szociológiai (településszociológiai) és szociálgeográfiai háttere nyilvánvaló. Az urbanizáció mint átfogó társadalmi-gazdasági fejlődésfolyamat a településhálózat (kisváros, falu, sőt vidék is) minden összetevőjét érinti. Ilyen értelemben az interdiszciplináris alapon történő településhálózati vizsgálat, az új térbeli rend földrajzi kutatása, a mai helyzetkép összehasonlító értékelése hasznos adatokat szolgáltat a tervezés, a területrendezés számára (pl. településhierarchia kialakítása) is.

Az Udvarhelyi-medence településhálózat-fejlesztési lehetőségeinek felmérésekor az egyik vizsgálati szempont éppen az urbanizációs folyamat. A vizsgált terület magán viseli a megkésett gazdasági és társadalmi változásokból származó örökség terheit. A megmerevedett feudális jellegű társadalmi-gazdasági viszonyok meggátolták a fejlődést, elzárták a kisvárosok ipari fejlődésének útját. A rövid időtartamú kapitalista fejlődés itt szintén késleltette a termelőerők kibontakozását, következésképpen a városok fejlődését, az urbanizációs folyamat felerősödését, jóllehet a népesség gyors ütemű növekedése, a mezőgazdasági termelés korszerűsödése megteremtette a városiasodás bizonyos feltételeit. A megkésve és csak kevésbé iparosodó góccok azonban nem tudták a munkaerőtömeget foglalkoztatni. Ezért többen hagyták el ezt a falusi térséget, kivándorolva e tájegységből.

A felszabadulás után a társadalmi-gazdasági struktúra alapvető átalakulása, a szocialista termelési viszonyok felgyorsították a fejlődést, de a több évtizedes elmaradottságot nem tudták teljesen kiegyenlíteni. A városfejlődés ezen a vidéken lassúbb ütemű volt. Vidékünkön az urbanizáció tehát csak újabb keletű, s napjainkban válik egyre dinamikusabb tényezővé. A városok fejlődése ugyanakkor meggyorsította a vidéki lakosság urbanizált életkörülményeinek, igényeinek városias színvonalra való emelését is. A hatvanas évek derekától kezdődően felgyorsult tehát az urbanizációs folyamat is. A városok jelleg (funkció) szerinti megkülönböztetésére a legmegfelelőbb alapot kétségkívül a lakosság foglalkozási megoszlása szolgáltatja, melyet statisztikai bontásban három főcsoport-

ban (ipar, mezőgazdaság s egyéb), összevontan mutatunk be. A városok lakossága foglalkozás szerinti megoszlásának vizsgálata a munkahely szerint a *funkcionális jelleg*, gazdasági típus ismeretéhez vezet el.

A gazdasági fejlettséget az urbanizáltsági szint összefüggésében (1976) a következő jellemző adatok szemléltetik:

Város	Az egy főre jutó bruttó termelés (lej)	A nem mezőgazdasági népesség aránya (%)	Az iparban dolgozók aránya (%)	A terciér ágazatban dolgozók (%)	Foglalkoztatottak száma
Székelyudvarhely	8375,9	95,4	67,6	27,8	15841
Székelykeresztúr	31746,0	89,6	57,0	32,6	3101
Vlahica	51724,1	99,0	81,0	18,0	2953

Székelyudvarhely, Székelykeresztúr és Vlahica városok a környező táj településeinek az átlagosnál magasabb központi szerepkört biztosítanak. A három város jellemzője a dinamikus népességnövekedés és az urbánus népesség növekvő aránya. Az utóbbi években morfológiai változások is észlelhetők mindhárom város esetében: így új, korszerű városmag van kialakulóban, és a peremvidékek falusias jellege is kezd átalakulni. Jól szemlélteti a funkcionális fejlődést a kereső népesség foglalkozási megoszlásában 1956–1976 között bekövetkezett átalakulás:

Foglalkozási ág	Év	Székelyudvarhely		Székelykeresztúr		Vlahica	
		fő	%	fő	%	fő	%
I. Mezőgazdaság (primer szektor)	1956	1424	22,2	1592	60,4	–	–
	1966	930	11,4	1137	40,1	904	35,8
	1976	805	4,4	363	10,5	34	0,9
II. Ipar és építkezés (szekunder szektor)	1956	1866	29,1	389	14,7	–	–
	1966	3896	49,1	934	32,9	1190	47,1
	1976	12253	67,6	1957	57,0	2934	81,0
III. Egyéb (tercier szektor)	1956	3213	50,1	653	24,7	–	–
	1966	3187	39,3	760	26,8	431	17,0
	1976	5050	27,8	1118	32,6	654	18,0

A táblázatból az is kitűnik, hogy Székelyudvarhely jelentős arányú *iparforgalmi főfoglalkozású lakossággal* rendelkezik. Az ezer lakosra jutó ipari dolgozók száma 736. A városi szerepkör betöltését elősegíti Udvarhely kedvező központi fekvése, illetve jó megközelíthetősége. Ennek a városnak funkciói sorában az utóbbi évtizedben az ipar jutott vezető szerephez, és a város mai gazdasági szerkezetében minden más ágazatot messze meghaladó jelentőségre emelkedett. Továbbá funkcionális és területi táj centrum-vizsgálati szempontból Székelyudvarhely mai funkciója leginkább gyűjtő–szelektáló–továbbító szerepkörrel jellemezhető. Az ipari munkaalkalmak gyors bővülését jelzi az a körülmény, hogy 1966–1977 között több mint 8000 fővel növekedett a foglalkoztatottak száma Székelyudvarhely üzemében. Székelyudvarhely gyáripára (hat köztársasági alárendeltségű üzem) révén sajátos területi kapcsolatokkal illeszkedik bele az országos munkamegosztásba. A környező falvakkal,

nyersanyagellátó területével szoros gazdasági szálak fűzik össze a várost. Az újonnan telepített gyáripari üzemek viszont az ország nagy vállalataival állnak szoros kapcsolatban, kooperációban. Székelyudvarhely a régi hagyományokat, a régi városképet és szerkezetet igyekszik összeegyeztetni a modern városi követelményekkel.

Székelykeresztúr új telepítésű ipara még nehézkesen illeszkedik bele a korábban alig 6000 lakosú település szerkezetébe. Az egykori életképes nagyközség a jelentősebb gazdasági alappal rendelkező településből a fejlődés során várossá alakult. Ez történt Vlahica esetében is, mely városi létét kizárólag az iparnak, a kitermelő (vasérc) és a feldolgozó (kohászat, gépgyártás) ipar koncentrált és gyors ütemű növekedésének köszönheti. Vlahica fiatal szocialista város, mely magán viseli a szocialista gazdaság építésére jellemző gazdasági és társadalmi átalakulások tartalmi és formai jegyeit, a központi lakásépítést éppen úgy, mint más urbánus jellegű változást. Jellemző viszont az ipar egyoldalú struktúrája: a vasérc kitermelésének és feldolgozásának csaknem kizárólagos volta. A mezőgazdaság szerepe itt alárendelt, és fejletlen a városellátó övezet is. Valójában Székelyudvarhely „árnyékában” illeszkedik bele a településhálózatba, s ez a körülmény részben gátolja is városi funkcióinak gyors kiépülését és beilleszkedését a városok hierarchikus térbeli rendjébe. Vlahica jelenlegi vonzáskörzete elsősorban a Kis-Homoród menti településekre terjed ki (Lövétébánya, Lövete, Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalva, Oklánd); így szűkebb hatósugarú, lokális, helyi centrumként tartjuk nyilván.

A városiasodás mint szociálgeográfiai folyamat térbeli vetületeinek vizsgálata nem nélkülözheti a komplex mutatókat. Földrajzi vetületben is a falusi települések városképi kialakítása, funkcionális szerepkörük vizsgálata került előtérbe.

a) Az Udvarhelyi-medence településeit vizsgálva elvileg az urbanizálódás kritériumának tekintjük a folyamatos és jelentős népességnövekedést. Így az utóbbi évtizedben ez a növekedés észlelhető Fenyéd, Felsőboldogfalva, Korond, Farkaslaka, Lövete, Parajd, Siménfalva, Zetelaka centrumfalvak esetében. Ezekben a településekben rendkívüli módon emelkedett a lakóházak száma is. E falvak jellege a múltban kis- és szegényparaszti volt, ma viszont a háztartások sokszínűek. Van közöttük agrár, kétlaki, alkalmazotti és elenyésző számban önálló iparos típus is.

b) Falvaink életét alapjaiban módosító össztársadalmi folyamat – az urbanizációs fejlődés térreleváns hatásait a településföldrajz sajátos eszköztárával igyekszünk mérlegelni. Az Udvarhelyi-medence falvait az 1966. és az 1977. évi népszámlálás adatai alapján – a lakónépesség foglalkozási szerkezete szerint három főtypusba: urbánus, vegyes (kétlaki) agrár típusokba soroltuk, melyek azt tükrözik, hogy a lakónépesség fő kereső tevékenységét tekintve az urbanizálódás melyik fokára jutottak el. Az állandó lakosság foglalkozási viszonyainak felméréséből kitűnik, hogy a falusi települések többsége (90,4%) ma is agrár jellegű. Kétlaki (vegyes jellegű) településsé mindössze Parajd és Lövete vált.

c) Az Udvarhelyi-medence és környéke ma még kifejezetten mezőgazdasági terület, mégis a földműves lakosság fogyóban van, viszont az ipari és a más foglalkozású népesség nő. Különösen szembetűnő ez Parajd, Sófalva, Korond, Lövete esetében. A mezőgazdaság fejlődése első-

sorban a mezőgazdaság szövetkezetesítése után gyorsult meg. Ugyan az agrárnépesség elég nagyméretű elvándorlása tapasztalható; de a belterjessé vált termelési szerkezet a meglévő munkaerő sokkal jobb hasznosítását teszi lehetővé. Ma a mezőgazdasági telephelyek rendszerének kiépítése a településszerkezet új eleme lett. A falusi paraszti gazdaságok, udvarok üzemi funkciója a háztáji gazdaságra csökkent, s így megnőtt a lakóhely-funkció jelentősége. A mezőgazdaság szocialista átalakítása kapcsán a falvak külsősége is megváltozott, de a belsőség sem maradt morfológiai képváltozás nélkül. Így a kedvező gazdaságföldrajzi fekvésű agrárfalvakban bekövetkezett funkcióváltozás kihatott egyes arculati, morfológiai alakulásokra is, s ez egyben az illető falvak városiasodását is jelenti. Az agrárfunkciók szűkülése, a nem mezőgazdasági foglalkozású aktív lakosság részarányának fokozatos növekedése a falu városiasodásának egyik ismérve lett.

d) Az utóbbi évtizedben jelentős mértékben nőtt a városi lakosság száma, de a bevándorlók nagy többsége megrekedt a „külső övben”, azaz a peremközségek falvaiban, ahol csak részben biztosítottak a városi életforma kialakításának lehetőségei. Így a legfontosabb városképző elem, az iparosítás olyan ökológiai helyzetet teremtett, mely önmagában bizonyos mértékben lefékezi a városiasodási folyamatot.

A fentiek ismeretében az életmód viszonyában három tényező szerepe emelkedik ki:

- az anyagi lehetőségek;
- a foglalkozás-változtatás mint státusemelkedés;
- az urbanizált életforma kialakulásának lehetősége.

E három tényező hatását együttesen vizsgálva megállapítható:

– a hagyományosan falun élők életformájában az anyagi lehetőségek növekedése és részben a státusemelkedés (ipari munkalehetőséggel társulva) játszik fontos szerepet (Sükő, Farcád, Agyagfalva, Bögöz), de a változás még nem teszi lehetővé az urbanizált életforma kialakulását;

– a falvak közötti vándorlások száma viszonylagosan nőtt az utóbbi években (főleg a nem mezőgazdasági munkavállalás érdekében). Ez már életszínvonal-emelkedést jelent, de még nem urbanizált életformát;

– a város körüli falvakba beköltözők száma szintén jelentősen emelkedett. Ők ingázók, akik a háztáji gazdaság megtartásával és a városi munkahely kereseti lehetőségeivel pályázhatnak jobb jövedelem elérésére és a státusbeli emelkedésre. A vegyes jellegű települések elég nagyarányú térhódítása összefügg a városiasodási folyamat egyik sajátosságával, azzal, hogy e vidéken nőtt az ún. kettős jövedelmű családok aránya. Sok család fő kereseti forrása az ipar vagy más nem agrár foglalkozás lett, de emellett kiegészítő jövedelemként agrár tevékenységet is folytatnak;

– a városba vándorlók többsége a városi munkahely megszerzése, a státusemelkedés érdekében költözik a városba, tehát lemond a háztájiról és a városi életmódra tér át;

– van városról falura visszavándorló is, aki mint szakmunkás vagy értelmiségi igyekszik megteremteni a magasabb életszínvonalhoz szükséges életfeltételeket;

– végül, az utóbbi években csökkent, de még mindig jelentős e vidékről az iparilag fejlettebb vidékekre költözők száma.

2. A társadalmi-foglalkozási átrétegződés térbeli szerkezete

A lakosság foglalkozás szerinti átrétegződése e területen is két síkban zajlik: egyrészt függőlegesen, a lakóhely megváltoztatásával, másrészt vízszintesen, a lakóhely megváltoztatása nélkül (azaz ingázás útján). Területi vetületben beszélhetünk:

a) a „város-árnyékban” (peremközségi helyzetben) levő agrárfelesleg kibocsátó területről, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma meghaladja az 50%-ot. Székelyudvarhely esetében ide tartozik a két peremközség: Felsőboldogfalva és Fenyéd (14 falujával);

b) a városok körüli ingavándorforgalmi területről;

c) a helyi jelentőségű iparral rendelkező községközpontok népességének foglalkozási átrétegződéséről (pl. Parajd, Korond).

A népesség nagyméretű területi átrendeződése rendkívül összetett folyamat még ilyen kistáj esetében is, mint az Udvarhelyi-medence és környéke. Ezeknek a változásoknak egy része számszerű, azaz mennyiségi, míg más része szerkezeti, azaz minőségi természetű.

A mennyiségi változások sorában e vidéken két jelentősebb folyamatot vehetünk számba:

– a vándorlások nyomán kissé nőtt az apró- és kistalvák által tömörített népesség száma. Külön vizsgáltuk az aprófalvas településeket. E csoporthoz tartozik a vidék településeinek 37,3%-a, összesen 6485 lakossal. Átlagos lakosság számuk 137, ami nagyon alacsony érték. A települések lakossága 1966–1977 között ugyan növekedett, mégis a vándorlási veszteség a legtöbb falu esetében igen magas. Ehhez társul még az igen alacsony természetes szaporulat és a hatvan éven felüliek igen magas aránya is. A népesség foglalkozásában a mezőgazdaságé a vezető szerep. A lakások többsége a felszabadulás előtt épült. A mozgósítható munkaerőtartalék csekély, az is szakképzetlen. A népességcsökkenés több település esetében – természetes kihálás miatt – tovább fog tartani, bár az elvándorlás mértéke helyenként kissé csökkent. A nagyobb lélekszámú települések (501–2000 lakos) ugyanakkor előrehaladott népesség-tömörülést mutatnak.

– a vizsgált terület falusi népességének aránya lényegesen csökkent az utóbbi évtizedben (13,1%). Ugyanakkor egyes ipari funkciókkal rendelkező községközpontok lélekszáma emelkedett.

A minőségi változások a népesség kor, nemek és foglalkozási ágak szerinti megoszlásában jelentkeznek:

– a falusi térségből leginkább a munkaképes népességet alkotó (14–60 évesek), túlnyomó részben a fiatalabb korosztályok vándorolnak el. Ennek a folyamatnak fő mozgató rugói gazdasági jellegűek voltak, és azok ma is;

– mivel a belső vándorlásban résztvevők legnagyobb hányada férfi, a fogyó népességű falvakban a férfiak aránya visszaesett. A nagyobb méretű ipari beruházások időszakában fokozódott az elvándorlás. Erőteljesen fejlődött a munkaerőigényes szövetkezeti ipar, mely az egyébként is meglévő kisipari hagyományokhoz igazodott, amelyen belül export-cikk-termelés is folyik;

– a falvak életében jelentős helyet foglal el az ingavándorforgalom; az ingázók később mint potenciális elvándorlók szerepelnek. Az ingázók felét nők képezik. Az elvándorlók száma, még a legutóbbi években,

1970 után is – bár csökkenő tendenciát mutatott – jelentős volt. A jövőre ígéretes lehetőségeket rejt a megye iparának megváltozó szerkezete. A könnyű- és élelmiszeripar mellett ugyanis egyre erőteljesebben fejlődik a nehézipar (székelyudvarhelyi matricagyár, vlahicai új öntöde, az épülő székelykeresztúri acélművek). Viszont a meglévő nyersanyagforrások kiaknázásából ez a vidék kis mértékben részesedik (gazdag földgáz-, széndioxidtartalmú). A három város ipari, építkezési, közlekedési stb. munkahelyeire naponta jelentős népesség áramlik a környező településekből. Az erős beingázási települések egyre inkább az ipari centrumok ún. alvóhely-településeivé válnak. A Székelyudvarhely környéki peremközségek városiasodása már jelentősebb mérvű, ami megmutatkozik mind a kommunális ellátottság (alapfokú infrastrukturális szint) magasabb fokában, mind a társadalmi-foglalkozási átrétegződésben. Az ingázás a falu funkcionális és arculati vonatkozásait kevésbé változtatja meg, de következményei a falusi életforma változásában már megmutatkoznak. Így a Nagy-Küküllő völgyében, a Homoródok mentén az ingázó beviszi falujába a városi civilizáltság igényeit: korszerűsíti lakóházát, kis telkén új családi házat épít, vagy a község területén épülő tömbházba költözik (Parajd, Kányád, Zetelaka). Azonban az Udvarhely-medencei községközpontok ma még inkább civilizálódó, mint urbanizálódó falvak.

Egy másik kategóriába a városperemi községközpontok tartoznak, melyek a közeli város ipari létesítményeinek hatáskörébe esnek, és így az ingázás révén is különleges funkcióval rendelkeznek. Így pl. Fenyéd és Felsőboldogfalva – a municipium peremközségei – népessége életmódjának változása előrehaladott, az urbanizációs üteme gyorsabb.

A munkaerőmobilitás másik típusa az ágazati mobilitás, mely párhuzamosan zajlik a területi mobilitással. A statisztikai adatokból kitűnik, hogy az Udvarhelyi-medencében megváltozott a munkaerő népgazdasági ágazatok szerinti megoszlása. A mezőgazdaság mint „donor” ágazat, egyre több munkaerőt szabadít föl és származtat át a szekunder szektorba, az iparba. Az utóbbi években felgyorsult a terciér szektor feltöltődése is. Ez a munkaerőstruktúraváltozás demográfiai csere révén valósul meg. A falu ma már nem kizárólag a mezőgazdasági termelés helye, hanem egyre több irányú funkciót tölt be. Az agrotechnika fejlődése, az áru-termelés növekedése, a szakosítás fokozódása a mezőgazdasági termelésben is az iparra jellemző vonásokat kezdett kialakítani.

A munkaerőmobilitás harmadik típusa a szakmai-foglalkozási mobilitás, amely a szakmastruktúrát, a keresők foglalkozási megoszlását változtatja meg. Ennek nyomán követése már népességszociológiai feladat.

3. Az életmód és életforma tükröződése a településhálózatban

A városiasodási folyamat nyomán a népesség mobilitásának felerősödésével, a foglalkozásváltás tömegessé válásával a népesség körében egyre inkább terjednek a városias magatartás- és életformák. Tágabb értelemben a településkép nagy vonalakban egybeesik a szociálgeográfiai képpel. A városi ranghelyet a városi alapfunkciók bővülése, az urbanizált jelleget a népesség urbánus volta és építkezési módja határozza meg. A funkcióbővülést, az arculati-morfológiai változásokat szociálgeográfiai vetületben a civilizált, kulturált, urbanizált megjelölésekkel is illethetjük. Így a sok új lakás építése (Farkaslaka, Szentlélek, Kápolnás-

faluk, Fenyéd stb.) a civilizáció, esetleg urbanizálódás határozott mutatója. Az „urbánus” jelző egyszersmind a kulturált életvitel kifejezője (jó lakásviszonyok, nagyobb szobaszám, felszereltség, művelődési igény stb.). A falu arculati kulturáltsága, életmódja (lakásépítés, utcahálózat stb.) az „urbanizált” megjelölést akkor nyerheti el, ha népességszáma legalább 2000-en felül van és pozitív népességfejlődést mutat, növekedik és differenciálódik bolthálózata és más intézményhálózata, mely révén fontos funkciókat lát el.

A foglalkozási átrétegződés hulláma a következő változásokat hozta a vidék foglalkozási csoportjainak összetételébe:

Az ipari lakosság száma községeinkben is növekedett, ahol a társadalmi-foglalkozási átrétegződés nagyobb méretű, mint a városban. Így a funkciók kiegyenlítéséről is beszélhetünk, a falvak egyre inkább ipari telephelyekké váltak, néhányuk saját kis vonzáskörzete alakult ki. Hasonlóképpen fokozódik a települések heterogenitása is. Az egykor egyeduralkodó parasztfalvak mindinkább eltűnnek a medence faluhálózatából, átalakulnak az urbanizáltság különböző fokán álló településekké.

A szocialista mezőgazdaság létrejötte és megerősödése, a modern gazdálkodás kiépülése a mezőgazdasági népességen belül is megszüntette a korábbi társadalmi rétegződést, megváltoztatta a mezőgazdasági munka szakmai jellegét is. Terepmunka alkalmával megállapítható volt, hogy számottevően javult az infrastrukturális színvonal, főleg a lakásállomány (a népességhez viszonyítva az új lakások építése nem maradt el a városokétól), általánossá vált a villanyellátás, gyorsan terjed a vezetékes vízellátás, a bekötőút-építési program megvalósítása.

Az alapfokú kommunális létesítményekkel való ellátottság fokát az Udvarhelyi-medence 21 községében (annak 126 falujában) vizsgáltuk. Az ellátottsági (infrastrukturális) szint megállapítására 16 mutatót (ellátottsági jelzőszámot) vettünk igénybe: van-e az illető faluban községi bolt, vendéglátó egység, művelődési otthon, mozi, körzeti orvos, állatorvos, gyógyszertár, helyi piac, vasútállomás vagy autóbuszmegálló, óvoda, általános iskola, labdarúgó-pálya, legalább 20%-os járdakiépítettség, fűtőközmű, posta, legfontosabb javító szolgálat (pl. cipész, szabóság, fodrászat stb.). A jelzőszámok növekedésével növekszik a falvak ellátottsági színvonala is, következésképpen az alapfokú ellátó funkció is teljesebbé válik. A kapott ellátottsági jelzőszámokból megállapíthatók a következők:

– az alapvető ellátó funkciók teljes körével rendelkezik (azaz jelen van mind a 16 vizsgált ellátmányi feltétel) Parajd és Zetelaka, mely községközpontok egyben a falvak között a legmagasabb urbánus szintet képviselik;

– 10–15 ellátmányi feltételt tud biztosítani összesen 22 település (köztük Fenyéd, Felsőboldogfalva, Siménfalva, Oklánd, Muzsna, Újszékely, Etéd, Kápolnásfalva, Oroszhegy, Farkaslaka, Kányád, Bögöz, Szentmárton, Lövéte, Derzs és Korond);

– 6–9 feltételt biztosít 29 település (általában kis- és közepes nagyságú falvak), míg a legnagyobb szórást 70 kis lélekszámú település adja, melyek csupán 1–5 alapfokú létesítménnyel rendelkeznek (pl. a tanyák és a 150 főnél alacsonyabb lélekszámú törpefalvak).

Előnyösebb lett volna az ellátottsági szint megállapítása a faktoranalízis módszerével, de a számítógépes feldolgozás nem állt módunkban,

mellyel közvetlenül kimutatható lett volna az egyes elemek közötti összefüggés és a falusi életkörülmények meghatározásában betöltött fontosságuk. A falusi életkörülmények jellemzőit (népesség nagysága, változásai, összetétel, lakosság foglalkozása, lakásminőség, ellátmányi szint az alapellátottsági intézmények ismeretében) vizsgálva megállapítható, hogy a falusi térség kulturális, egészségügyi és oktatási intézményekkel való ellátottságát egyre jobban „kell fejleszteni. A kereskedelmi bolthálózat szakjellegére jellemző a vegyesboltok többsége. A közműellátottság színvonala még elég alacsony. A felmérésből kiderült, hogy a fejlettebb és a nagyobb lélekszámú községek fejleszthetők eredményesebben és ezekben építhetők ki gazdaságosabban az ellátmányi intézmények. Ilyen magasabb szerepkör betöltésére hivatott község Parajd, Korond, Zetelaka, Lövéte. Ezek jelenleg is rendelkeznek a fontosabb kommunális intézményekkel, kevés iparral, ugyanakkor jelentős népességet tömörítenek. Ezek kereskedelmi és kulturális kapcsolatai szívóhatást jelentenek a környező települések számára. Mindezek indokolják, hogy a fenti települések a terület gazdasági szervezőközpontjai legyenek.

Az Udvarhelyi-medence faluhálózatának átalakulása az urbanizáció mint átfogó társadalmi-gazdasági fejlődési folyamat keretében zajlik. A medence településhálózatában egykor domináns szerepet játszó agrár-falusi települések az elkövetkezendő évtizedekben mindinkább kiszorulnak a településállományból. A falusi települések vegyes (kétlaki), majd urbánus településekké alakulnak át.